

**МОРАЛ И ЕТИКА НА
СОЛИДАРНОСТТА В
СЪВРЕМЕННОТО ОБЩЕСТВО**

София, 2016

Статиите в сборника представляват доработените доклади на участниците в Единадесетата национална конференция по етика, посветена на темата:

„Морал и етика на солидарността в съвременното общество”, и която е проведена на 20 ноември 2015 г., в РКИЦ – София.

Книгата се издава с любезното съдействие на г-н Георги Пирински – депутат в Европейския парламент.

Морал и етика на солидарността в съвременното общество.

Съставители и научна редакция:

Доц. Емилия Маринова, д-р по философия

Проф. Максим Мизов, д.с.н.

Рецензенти:

Доц. Богдана Тодорова, д.ф.н.

Д-р Константин Пеев

Дизайн корица: Александър Димитров

Фондация „Солидарно общество”, издател, София, 2016

ISBN 978-619-160-604-7

СОЛИДАРНОСТТА И ГРАНИЦИТЕ НА ПРАВАТА – ВЪЗМОЖНИ ЛИ СА ПРАВА НА ПРИРОДАТА?

*Стоян Ставру*¹

С нарастването на екологичните проблеми и най-вече с увеличаването на интензивността на климатичните промени, все по-често се поставя въпросът за защита на природата от въздействията на хората. Това поставя и редица етически и юридически въпроси, включително такива с потенциала да променят субектната структура на съществуващото днес право. Предвид състоянието на природата – непрекъснатото изчезване на биологични видове, осезаемите климатични промени, все по-голямото замърсяване на водите и въздуха и пр., така предлаганите „структурни промени“ в правото могат да бъдат разглеждани и като „отчаяните мерки“, които изисква „отчаяната ситуация“, в която се намираме. Може би идеята за „правата на природата“ е новата рамка за солидарността като стратегия за запазване на живота.

1. Пробивът на Еквадор

В чл. 10, изр. 2 от Конституцията на Еквадор от 2008 г. бе обявено, че природата е субект на правата, предоставени ѝ от конституцията и законите. Така Еквадор стана първата държава, в чиято конституция се признават права в полза на природата.[1] „**Права на природата**“ е заглавието на Глава 7 от Конституцията на Еквадор[2]. В полза на природата (Pacha Mama) са

¹ Асистент в секция „Етически изследвания“, ИИОЗ, БАН, д-р по право, д-р по философия, stoyan.stavru@gmail.com

признати следните конкретни права:

– *право на зачитане на нейното съществуване и на способността ѝ да се самоподдържа, да възстановява сама своите жизнени цикли, структура, функции и еволюционни процеси* (чл. 71, ал. 1 от Конституцията на Еквадор). Всички лица, общности, народи и нации могат да се обръщат към публичните власти и компетентните органи за спазване на правата на природата. Държавата се задължава да предоставя стимули на физическите и юридическите лица, както и на общините, за да защитават природата, и да насърчава зачитането на всички елементи, съдържащи в една екосистема;

– *право да бъде възстановена от хората* (когато не може да се възстанови сама), което право съществува отделно от задължението на държавата, физическите и юридическите лица да обезщетят хората или общностите, които зависят от загнатите природни системи (чл. 72, ал. 1 от Конституцията на Еквадор). В случаите на тежко или трайно въздействие върху околната среда, включително и когато това е причинено от използването на невъзобновяеми природни ресурси, държавата трябва да установи най-ефективните механизми за постигане на възстановяването и да приема подходящи мерки за отстраняване или намаляване на вредните последици за околната среда. Държавата е длъжна да прилага превантивни и ограничителни мерки по отношение на дейности, които могат да доведат до изчезването на видове, до унищожаването на екосистемите или до постоянна промяна на естествените цикли.

Паралелно с правата на природата е предвидено и насрещно *право на останалите правни субекти да се възползват от природните ресурси* – лицата, общностите, народите и нациите имат право да се възползват от околната среда и природното богатство, които им дават възможност да се насладят на добър начин на живот (чл. 74 от Конституцията на Еквадор). С

признаването на права на природата е направен опит да се постигне баланс между правото на хората да използват природата („да ѝ се насладят“) и правото на природата да се възстановява („да се самоподдържа“). Постигането на този баланс е ключово за съществуването на хората, които са част от природата. Въпреки настойчивото отделяне на човека от останалите компоненти на природата, той остава тотално зависим в своята принадлежност към нея. Както не можем да запазим цвета на розата без корените, стеблото и листата на розовия храст, така не бихме могли да осигурим правата на човека без природата.

Правото пропуска една **очевидна даденост**, която прави възможна концепцията за правата – дадеността на *човешкия живот*. Той обаче не е никакъв самостоятелен и изолиран процес, а е консолидиран опит на взаимодействие с природата и нейните компоненти. Никакви права, пък и било то обявени на най-високото международно или конституционно ниво, не биха имали каквото ѝ да е било практическо значение, ако човек не би могъл да живее, тъй като околната среда е унищожена. Правата на природата е концепция за правата на хората, тъй като хората са част от природата. Опитът за реинтегриране на хората и природата чрез заличаването на една превърнала се в аксиома правна дихотомия – тази на обекта и субекта на правото, изглежда радикално и съмнително от теоретична гледна точка на начинание. То обаче би могло да има практически осезаем ефект, ако бъде използвано като инструмент за уравновесяване, включително чрез разглеждането на правото като форма на договаряне не по, а с природата.

2. Правата на Майката Земя в Боливия

„Пробивът“ на Еквадор беше последван от **Боливия**, която на 7 декември 2010 г. прие Закон за правата на Майката Земя (Law of Mother's Earth Rights)[3] Приемането на този закон

е свързано с отбелязване на обстоятелството, че *правните обичаи на редица местни народи* признават правосубектност на природата, като отчитат нейната фундаментална връзка с всички форми на живот, включително и този на човека. Съвременното законодателство, изправено пред множество екологични кризи и изчезване на хиляди биологични видове и техните местообитания, преоткрива в анималистичните юридически концепции източник на обновление, което би могло да даде нови инструменти в борбата за опазването (оцеляването) на природата. В чл. 7 от Закона за правата на Майката Земя са признати 7 основни права в полза на природата, сред които:

- право на живот (right to life): право да запази целостта на живите системи и естествени процеси, които ги поддържат, както и възможностите и условията за регенерация;

- право на разнообразие (right to the diversity of life): право на запазване на диференциация и разнообразие от съществата, които съставляват Майката Земя, без те да са генетично променени или модифицирани по изкуствен начин, така че тяхното съществуване, функциониране и бъдещ потенциал да са застрашени;

- право на води (right to water): право да се запази функционалността на водния цикъл, наличието му в количеството и качеството, необходими за поддържане на живите системи, и неговата защита срещу замърсяване с цел възпроизвеждане на живота на Майката Земя и всички негови компоненти;

- право на чист въздух (right to clean air): право да се запази качеството и състава на въздуха, необходими за поддържане на живите системи, и неговата защита от замърсяване с цел възпроизвеждане на живота на Майката Земя и всички негови компоненти;

- право на равновесие (right to equilibrium): право на поддържане и възстановяване на взаимовръзката, взаимоза-

висимостта, взаимодопълняемостта и функционалността на компонентите на Майката Земя по един балансиран начин за продължаване на техните цикли и възпроизвеждане на техните жизнени процеси;

– право на възстановяване (right to restoration): право на навременното и ефективно възстановяване на живите системи, засегнати от дейността на човека, пряко или косвено;

– право на живот без замърсяване (right to pollution-free living): право на запазването на всеки от компонентите на Майката Земя от замърсяване, както и токсични и радиоактивни отпадъци, генерирани от дейността на човека. Сред мотивите за приемането на Закона за правата на Майката Земя е посочено, че Земята „е свещена, плодородна и източник на живот, който храни и се грижи за всички живи същества в утробата си. Тя е в постоянно равновесие, хармония и комуникация с космоса. Тя се състои от всички екосистеми и живи същества, както и тяхната самоорганизация.”[4]

3. Европейската проектодиректива за правата на природата

В Европа е подготвен *проект*[5] за *Директива за защита на правата на природата* (Проектодирективата), който си поставя за цел да предложи нова правна рамка на европейските екологични законодателства. В проектодирективата се посочват няколко изключително важни обстоятелства:

– *ускоряването на човека*, което изпреварва многократно възстановителните сили на природата:

„Природният свят изисква време да се адаптира и развие към новите обстоятелства, но степента на промяна, включително и чрез изменението на климата, надвишава способността на живите организми да се адаптират и заплашва както тяхното, така и нашето взаимозависимо човешко съществуване.” (т. 11 от Преамбюла);

– *зависимостта на човека от природата* и способността ѝ да самозапазва своето равновесие:

„Животът в равновесие и хармония с природата е от съществено значение за всички живи същества. Загубата на биологично разнообразие, опустиняването, изменението на климата и разрушаването на редица природни цикли са сред последиците от нашето незачитане на природата и целостта на екосистемите и животоподдържащите процеси. Както подсказват последните научни изследвания няколко планетарни граници са превишени, а други са изложени на риск в свят на „бизнес както обикновено“ (т. 13 от Преамбюла);

„Ние осъзнаваме, че здравето и благосъстоянието на всички същества, човешки и нечовешки, зависи от фундаментална промяна в отношенията между човечеството и природата.“ (т. 19 от Преамбюла);

„осигуряването на човешкото право на здравословна околна среда зависи от осигуряването на правото на самата природна среда да бъде здрава и да се развива“ (т. 28 от Преамбюла);

„Земята като единство, поддържащо всички живи същества в природата“ (т. 41 от Преамбюла), се дефинира като „динамична жива система, включваща неделима общност от всички живи системи и живи организми, взаимосвързани, взаимозависими и взаимно допълващи се, които споделят обща съдба“ (чл. 3, т. 3 от Проектодирективата);

„В знак на признание, че без природата човешкият живот не може да съществува и затова ние имаме основна връзка с природата, всички физически лица, индивидуално или колективно, правителства, юридически лица или всички други лица, имат правно задължение за грижа към природата и ще предприемат съответните действия, за да гарантират, че стремежът за благосъстоянието на хората допринася за благосъстоянието на природата, сега и в бъдеще (чл. 6 от Проектодирективата);

– *неспособността на действащата екологично законодателство да предотврати унищожаването на околната среда:*

„След десетилетия на продължаващото унищожаване на околната среда, правните рамки свързани с опазване на околната среда, основаващи се на регулиране на хуманна употреба на природата и отразяващи механистичен мироглед, се оказват неспособни да допринесат за опазване на околната среда и за постигане на устойчивост (т. 22 от Преамбюла);

– *необходимостта от признаване на правосубектност в полза на природата, като източник на самия живот („nature as the source of life itself“), с който хората са във „фундаментални отношения“ (т. 26 от Преамбюла):*

„Признаването, че правата на природата са от съществено значение за постигане на устойчивост, хармония и баланс между човечеството и природата, от която ние сме присъща и взаимозависима част“ (т. 32 от Преамбюла);

„Правата на природата трябва да бъдат признати чрез правила за регулиране на правните отношения между обществото и природата, основани на принципите на приложна екология, както и правата на природата трябва да обхващат поспециално правото на живот и на съществуване; правото да се запази целостта на живите системи и естествените процеси, които ги поддържат; правото на местообитанията; правото на естествено развитие и разнообразие на живота; правото на водата, поддържаща живота; правото на въздуха, поддържащ живота; правото на равновесие; правото на възстановяване на живите системи; и правото на живот без изтезания или жестоко отношение от страна на човечеството“ (т. 49 от Преамбюла).

Част от процеса на признаване на природата като носител на права вече е преминат: с приемането през 1982 г. на световната Харта за природата, която признава присъщата стойност на природата и обстоятелството, че човешките същества са част от

природата; с обявяването на 22-ри април за „Ден на Майката Земя“ по силата на Резолюция A/RES/63/278 от 22 април 2009 г. [6]; с приетата на 22 април 2010 г. на Световната конференция на народите относно изменението на климата и за правата на Майката Земя в Боливия Всеобща декларация за правата на Майката Земя (Universal Declaration of the Rights of Mother Earth)[7]; с приетата през 2012 г. на Международния конгрес на Международния Съюз за Опазване на Природата Резолюция за Правата на Природата (Resolution on the Rights of Nature) [8].

Природата, има материални и процесуални **права**. Съгласно чл. 4, т. 1 от Проектодирективата природата, която включва, но не се ограничават до земята, екосистемите, природните съобщества, биологичните видове и атмосферния климат, притежава правосубектност. Проектодирективата признава основните права на природата, произтичащи от „*присъщото ѝ достойнство като източник на живот*“. Конкретно посочените в Проектодирективата права на природата са разделени в две групи: материални и процесуални права.

Сред *материални права*, които са обявени за колективни, са посочени (чл. 4, т. 2 от Проектодирективата):

- правото на живот и съществуване (right to life and to exist);
- правото да запази целостта на нейните природни цикли и жизнените процеси (right to maintain the integrity of its natural cycles and the vital processes);
- право на хабитат (right to habitat);
- правото на естествено развитие и запазване на разнообразието на живот (right to naturally evolve and to preserve the diversity of life);
- правото на запазване на функционалността на водния цикъл (right to preservation of the functionality of the water cycle) и наличието му в количеството и качеството, необходими за поддържане на живота;

– правото на навременно и ефективно възстановяване (right to timely and effective restoration).

Природата притежава основното *процесуално право* на защита, опазване и прилагане на правата ѝ съгласно тази Директива от всяко физическо лице, действащо индивидуално или колективно, правителство или неправителствена организация в Европейския съюз (чл. 5, т. 2 от Проектодирективата). Защитата, опазването и прилагането на правата на природата е обявено и за основно право на жителите на Европейския съюз, което те могат да упражняват поотделно или заедно. Те дължат такса за инициирания от името на природата производства само в случаите, когато не успее да докаже, че става въпрос за случай, отнасящ се до приложното поле на Проектодирективата (чл. 8, т. 3 от Проектодирективата). Сред конкретните процесуалноправни възможности, с които следва да разполага природата са посочени:

– правото да инициира административно/съдебно производство (right to raise proceedings);

– право да се защитава в производство (right to defend proceedings),

– правото на встъпване (намеса) във висящо производство (right to intervene in pending proceedings);

– правото да се правят изявления от името на природата при дознания и разследвания (right to make representations on behalf of nature in enquiries or investigations).

За да осигури реалното признаване и зачитане на правата на природата, Проектодирективата предвижда множество гаранции, сред които:

– *признаване и изпълнение на правата на природата в съдебни производства според националните законодателства* на страните членки, като се признае правото за завеждане на производство, на защита, на привеждане в сила/действие

и на намеса „от името на природата” (т. 53 от Преамбюла);

– *възможност всеки да пледира от името на природата*: всяко физическо лице, правителство, или неправителствена организация трябва да има право да действа от името на природата с цел защита или да защитава правото на природата в съответствие с настоящата директива (т. 56 от Преамбюла и чл. 5, т. 2 от Проектодирективата);

– *възможност за служебно назначаване от съда на независим съдебен експерт (amicus curiae)*, който да следи за интересите на природата и да представи аргументи относно последиците от съответното производство за природата (чл. 10 от Проектодирективата). В случаите, когато няма представител, който да говори в защита на природата, съдът следва да назначи правно квалифицирано лице като *amicus curiae*, което да представя аргументи относно последиците от производството спрямо природата (т. 57 от Преамбюла). „*Amicus curiae*” („приятел на съда”) се дефинира като „юридически квалифицирано лице, назначено от съд или трибунал, за да представлява интересите на природата” (чл. 3, т. 1 от Проектодирективата);

– *специализирано екологично правосъдие* чрез въвеждането на задължително екологично обучение на съдиите, занимаващи се с дела по правата на природата, и възможност за функционирането на специализирани екологични съдилища и трибунали (чл. 11, т. 1 и 2 от Проектодирективата);

– *функциониране на омбудсман за правата на природата*: държавите-членки следва да назначат омбудсман за основните права на природата, който да получава и да разследва жалби във връзка с нарушения на правата на природата, както и да прави препоръки и годишен доклад (т. 58 от Преамбюла и чл. 16 от Проектодирективата);

– отчитане на дейностите по Проектодирективата от държавите-членки, които трябва да изготвят доклади относно

нейното изпълнение на всеки три години и да ги изпращат на Европейската комисия (т. 61 от Преамбюла и чл. 19, т. 1 от Проектодирективата) както и да съобщават на Европейската комисия текстовете на основните разпоредби от националното законодателство, които приемат в областта, уредена с проектодиректива (т. 63 от Преамбюла и чл. 21 от Проектодирективата);

– инкриминиране на нарушаването на правата на природата: съзнателното, преднамерено, умишлено или безразсъдно пренебрегване или нарушаване на правата на природата следва да бъде престъпление, наказуемо с глоба или лишаване от свобода (т. 55 от Преамбюла и чл. 7 от Проектодирективата).

С оглед внасянето на Проектодирективата пред компетентните органи на Европейския съюз се подготвя **Европейска гражданска инициатива** за Правата на природата[9], която има за цел да призове Европейската комисия да направи законодателно предложение до Европейския парламент и Съвета на Европейския съюз. Европейската гражданска инициатива е предвидена в член 11 от Договора за ЕС и член 24 от Договора за функциониране на ЕС и е подробно уредена с Регламент (ЕС) № 211/2011 като „директен начин на овластяване на гражданите да включват точки по законодателния дневен ред на ЕС”[10]. Като демократичен механизъм Европейската гражданска инициатива съществува от април 2012 г. Инициативата за Правата на природата към настоящия момент е *подкрепена* от над 10 държави членки, сред които: Великобритания, Испания, Португалия, Германия, Франция, Люксембург, Унгария, Хърватска, Румъния, Ирландия, Италия, Белгия и Латвия.

Инициативата се основава на *констатацията*, според което „настоящите правни и икономически модели са неефективни”, тъй като са изградени върху три остарели парадигми: механична – разглеждане на света като съставен от отделни и

несвързани обекти; антропоцентрична – на света се гледа като съществуващ единствено за използването му от човешките същества, и състезателна – възприемането на конкурентен модел, при който едната страна печели за сметка на другата. Крайният извод: „нито една от тези парадигми не отразява цялостната научна реалност на това как природните системи работят“[11].

Посочени са и **причините**, поради които се налага именно възприемането на подхода „Права на природата“, вместо съществуващия днес в екологичното законодателство, който третира природата като ресурс, стока, вещь за употреба и по този начин идеологически оправдава и насърчава нейната експлоатация. Мумпта Ито настоява върху това, че „с продължаващото унищожаване на природата трябва да установим правна система, която да защитава това, което е останало от нея“. Това обаче може да бъде постигнато само ако преминем от правна рамка, която да защитава природата постфактум (през различни административноправни механизми за обжалване на решения, касаещи природата), към проактивно законодателство, предоставящо ѝ правосубектност (граждански права, които могат да се упражняват от името и в интерес на природата преди нейното увреждане). *Откъслечната законова защита не е достатъчна* – факт, който се доказва от състоянието на природата десетилетия след възприемането на действащото екологично законодателство.

Ако признаем *приоритета на природата над икономиката*: „В крайна сметка кое се е зародило първо – животът или икономиката?“ пита Мумпта Ито[12], то тогава следва да дадем на природата най-голямата защита, която може да предложи правото – правата и правосубектността. Тази защита вече е дадена на икономиката чрез признаването на правосубектността на корпорациите – търговските дружества са носители на права и юридическия характер на техните „лица“ (те се

обозначават като „юридически лица“, противопоставени на хората като „физически лица“) не буди каквито и да е било възражения срещу тяхната правосубектност. Напълно възможно е природата и нейните компоненти също да получат „юридическо лице“ (правосубектност), което да позволи ефективна защитата на един интерес (интересът на живота), който ако не погоям, то във всички случаи е равностоен на икономическия (интересът на икономиката).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА И БЕЛЕЖКИ:

1. Макар и все още действителното прилагане на правата на природата да продължава да бъде предмет на дискусия в Еквадор. Вж. **Arias**, M. Conversation With Natalia Greene About The Rights Of Nature In Ecuador (9 март 2015), достъпна на следния адрес: <http://environment.yale.edu/envirocenter/post/conversation-with-natalia-greene-about-the-rights-of-nature-in-ecuador/>.
2. Текстът на конституцията на Еквадор е достъпен в интернет на английски език на следния адрес: <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Ecuador/english08.html>.
3. Вж. **Flores**, T. Bolivia's Law of Mother Earth's Rights (20 декември 2010), достъпна на следния адрес: <http://www.accessinitiative.org/blog/2010/12/bolivias-law-mother-earths-rights>. Пълният текст на закона е достъпен на следния адрес: <http://www.worldfuturefund.org/Projects/Indicators/motherearthbolivia.html>.
4. Вж. **Vidal**, J. Bolivia enshrines natural world's rights with equal status for Mother Earth (10 април 2011), достъпна на следния адрес: <http://www.theguardian.com/environment/2011/apr/10/bolivia-enshrines-natural-worlds-rights>.
5. Вж. <http://www.rightsofnature.eu/ECI-DraftDirective-Draft.pdf>.
6. Достъпна на следния адрес: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/63/278.
7. Достъпна на следния адрес: <http://therightsofnature.org/universal-declaration/>.

8. Достъпна на следния адрес:

<https://portals.iucn.org/docs/iucnpolicy/2012-resolutions/en/WCC-2012-Res-100-EN%20Incorporation%20of%20the%20Rights%20of%20Nature%20as%20the%20organizational%20focal%20point%20in%20IUCNs%20decision%20making.pdf>.

9. Вж. <http://rightsofnature.eu/#about>.

10. Вж. подробно **Ito**, M. Being Nature - extending civil rights to the natural world, достъпна (24 април 2014) на следния адрес:

http://www.theecologist.org/campaigning/2363662/being_nature_extending_civil_rights_to_the_natural_world.html.

11. Вж. **Ito**, M. Being Nature - extending civil rights to the natural world, достъпна (24 април 2014) на следния адрес:

http://www.theecologist.org/campaigning/2363662/being_nature_extending_civil_rights_to_the_natural_world.html.

12. Вж. **Ito**, M. Being Nature - extending civil rights to the natural world, достъпна (24 април 2014) на следния адрес:

http://www.theecologist.org/campaigning/2363662/being_nature_extending_civil_rights_to_the_natural_world.html.